

ТРАНСФОРМАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН ЄВРОПИ

В.О. Паливода, головний консультант відділу нових викликів
центру зовнішньополітичних досліджень НІСД

Після Другої світової війни в країнах Центральної та Східної Європи, які потрапили до сфери впливу СРСР, створення спеціальних служб відбувалося за радянським зразком (з деякими національними особливостями) і за допомогою радників з Москви. При органах безпеки згаданих країн діяли представництва НКВС-МДБ-КДБ СРСР, які пізніше виконували також функцію координування діяльності спецслужб у країнах Організації Варшавського договору (далі – ОВД).

Довідково. ОВД існувала з травня 1955 р. до липня 1991 р. Країни-учасниці: Народна Республіка Албанія (у 1968 р. вийшла з ОВД), Народна Республіка Болгарія, Німецька Демократична Республіка (у 1990 р. вийшла з ОВД після об'єднання Німеччини), Польська Народна Республіка, Соціалістична Республіка Румунія, СРСР, Угорська Народна Республіка, Чехословацька Соціалістична Республіка.

Процеси, які відбувалися в Радянському Союзі наприкінці 1980-х років, безпосередньо вплинули на держави так званої соціалістичної співдружності. До 1991 р. практично в усіх цих державах до влади прийшли представники антикомуністичної опозиції, а нові уряди взяли курс на формування багатопартійної системи та демократичного суспільства, що супроводжувалося трансформацією спеціальних служб¹.

¹У цьому дослідженні розглядається лише питання трансформації органів державної безпеки країн Центральної та Східної Європи, які входили до складу ОВД. Соціалістична Федеративна Республіка Югославія з 1948 р. здійснювала незалежну від СРСР політику і була одним із ініціаторів створення Руху неприєднання (1961 р.)

Республіка Албанія



У липні 1991 р. ліквідовано спецслужбу комуністичного режиму «Сігурімі», яка входила до складу МВС, очолював її міністр внутрішніх справ. Вона поєднувала, зокрема, функції розвідки, контррозвідки та охорони вищого керівництва правлячої Албанської партії праці (*далі* – АПП) і країни.

З липня 1991 р. до листопада 1999 р. існувала Національна розвідувальна служба (*далі* – НРС), яка офіційно не була правонаступником «Сігурімі», але складалася переважно з колишніх співробітників цієї спецслужби і за своїми повноваженнями практично від неї не відрізнялася.

Довідково. Причиною такої ситуації стало те, що у 1991–1992 рр. президентом Албанії був колишній Перший секретар ЦК АПП Раміз Алія (Ramiz Alia).

У 1992–1997 рр. НРС очолював один із керівників Демократичної партії Албанії Башкім Газідеде (*Bashkim Gazidede*), який **перетворив спецслужбу на політичний інструмент впливу свого однопартійця**, нового президента країни Салі Беріші (*Sali Berisha*). Було звільнено 60–80 % співробітників, яких замінили переважно на кадрових армійських офіцерів. Під час добору кадрів надавалася перевага переконаним антикомуністам, вихідцям із півночі Албанії і родичам репресованих. Водночас на керівних посадах у НРС залишилися і деякі досвідчені співробітники «Сігурімі» (зокрема, два її колишні директори), а Б. Газідеде вжив заходів щодо **збереження агентурної мережі та інформаційних баз даних, накопичених за часів соціалістичної влади.**

У 1998 р. НРС було позбавлено слідчих повноважень. Реорганізація спецслужби відбувалася під керівництвом експертів Центрального розвідувального управління США.

У листопаді 1999 р. НРС було перейменовано на Державну розвідувальну службу (*далі – ДРС*) і підпорядковано прем'єр-міністрові.

У 2001 р., під час збройного конфлікту між урядовими військами Македонії та албанськими сепаратистами, ДРС постачала останнім озброєння та військову техніку.

У грудні 2008 р. ухвалено закон, який забороняв колишнім співробітникам (як штатним, так і агентурі) «Сігурімі» працювати в державних органах. Проте в лютому 2009 р. *Конституційний суд Албанії скасував цю заборону, мотивуючи своє рішення тим, що вона порушує права людини.*

У грудні 2018 р. ДРС опинилася в центрі скандалу через публікацію в інтернеті звітів міністерства фінансів і економіки, в яких розкривалися *персональні дані співробітників спецслужби, що працювали під дипломатичним прикриттям у штаб-квартирі НАТО в Бельгії та в посольствах Албанії у Греції, Косові, Македонії², Сербії, Італії. Крім того, було оприлюднено відомості про реєстраційні номери автомобілів, що їх використовувала ДРС, та про оперативні фінансові витрати (зокрема, на агентуру). Така ситуація викликала негативну реакцію партнерів країни по Північноатлантичному альянсу.*

Довідково. Витік секретної інформації стався під час кампанії щодо підвищення прозорості та боротьби з корупцією, яка проводилася в Албанії.

До повноважень ДРС віднесено розвідувальну та контррозвідувальну діяльність, захист конституційного ладу, боротьбу з тероризмом, забезпечення економічної безпеки, боротьбу з організованою злочинністю³, охорону

²Сучасна назва – Республіка Північна Македонія (*прим. ред.*)

³ У спецслужбах, які є об'єктом дослідження, боротьба з організованими злочинними

державної таємниці. Керівник ДРС призначається президентом за поданням прем'єр-міністра. Підготовка кадрів для ДРС здійснюється на базі академічних та державних установ за спеціальними навчальними програмами, а також у навчальних закладах іноземних партнерських спецслужб.

Правовою основою діяльності ДРС є закони «Про Державну розвідувальну службу», «Про статус працівника Державної служби розвідки», «Про секретну інформацію з грифом «державна таємниця»», «Про перехоплення телекомунікацій».

З 1991 р. у Албанії змінилося 7 керівників ДРС.

Республіка Болгарія



До листопада 1989 р. органи державної безпеки входили до МВС як головні управління (розвідка, контррозвідка, військова контррозвідка, забезпечення внутрішньої безпеки, охорона вищого керівництва Болгарської комуністичної партії та країни, охорона державного кордону).

На початку 1990 р. розпочалося реформування системи спецслужб РБ. На базі II (контррозвідувального), IV (економічного) та VI (боротьба з ідеологічною диверсією) головних управлінь МВС створено Національну службу захисту конституції (далі – НСЗК). У 1991 р. її було перейменовано у Національну службу безпеки (далі – НСБ) у складі МВС.

угрупованнями здійснюється під час контррозвідувальних заходів у межах боротьби з тероризмом та екстремізмом.

У лютому 1990 р. на базі I (розвідувального) Головного управління МВС створено Національну розвідувальну службу (*далі* – НРС) при Державній раді. У квітні 1990 р., після запровадження посади президента, НРС підпорядковано главі держави. З грудня 1995 р. до листопада 2015 р. НРС діяла у складі Збройних сил Болгарії. У листопаді 2015 р. на базі НРС створено окреме Державне агентство розвідки (*далі* – ДАР), підпорядковане президентові.

У першій половині 1990 р. на базі V Головного управління МВС створено Національну службу охорони, підпорядковану президентові.

У цей же період III (військова контррозвідка) Головне управління передано до складу Міністерства оборони Болгарії (*далі* – МО). У 1999-2008 рр. існувала Служба безпеки МО, яка включала військову поліцію та військову контррозвідку.

У січні 2008 р. створено Державне агентство національної безпеки (*далі* – ДАНБ), підпорядковане прем'єр-міністрові. До його складу на правах окремих структурних підрозділів увійшли: НСБ, Управління захисту засобів зв'язку МВС, Служба безпеки МО, Агентство фінансової розвідки міністерства фінансів.

Довідково. Створення ДАНБ викликало критику з боку громадянського суспільства. На думку окремих експертів, нова структура, наділена широкими повноваженнями, нагадувала репресивну політичну поліцію періоду соціалізму.

У травні 2021 р. довкола ДАНБ розгорівся політичний скандал, причиною якого стало виявлення фактів **стеження та прослуховування спецслужбою кількох десятків представників опозиції**. Після перевірки щодо порушення законодавства було звільнено керівників ДАНБ і ДАР.

До повноважень ДАНБ віднесено контррозвідувальну діяльність (включно із військовою контррозвідкою), захист конституційного ладу, боротьбу з тероризмом та екстремізмом, забезпечення економічної, фінансової, екологічної та інформаційної безпеки, боротьбу з корупцією та організованою

злочинністю, боротьбу з легалізацією (відмиванням) коштів, отриманих злочинним способом, досудове слідство, охорону державної таємниці.

Довідково. ДАНБ позбавлено повноважень боротьби з організованою злочинністю у 2009 р. (їх передано до МВС) після приходу до влади правоцентристської партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії». Однак у червні 2013 р. голосами лівоцентристської більшості Національних зборів до профільного законодавства внесено зміни, згідно з якими Головне управління боротьби з організованою злочинністю МВС передано до складу ДАНБ. Крім цього, спецслужбі надано право проводити арешти й досудове слідство.

Голова ДАНБ призначається указом президента за поданням прем'єр-міністра на термін 5 років.

Довідково. У червні 2013 р. Національні збори ухвалили рішення про обрання голови ДАНБ за пропозицією прем'єр-міністра на засіданні парламенту. Проте через кілька днів рішення було скасовано, як вважають окремі експерти, під тиском президента.

Професійне свято ДАНБ відзначається 4 січня (дата створення болгарської контррозвідки у 1907 р.).

Підготовка кадрів для спецслужб РБ до 2008 р. здійснювалася на факультеті «Безпека» Академії МВС. Після створення ДАНБ спецслужба здійснює підготовку кадрів на відомчих курсах (термін навчання – 1 рік). Перепідготовка та підвищення кваліфікації співробітників проводиться на базі інших закладів вищої освіти (зокрема, за грантами ЄС).

Довідково. У вересні 2017 р. колишній директор НРС генерал-лейтенант Кірчо Кіров (Kircho Kirov) заявив, що спецслужби РБ мають кадрові проблеми (некомплект кадрів у ДАНБ становить 20 %, а у ДАР – 38 %). **Причинами цього названо, зокрема, незадовільний стан підготовки професійних кадрів.**

Правовою основою діяльності спецслужб РБ є закони «Про управління та функціонування системи захисту національної безпеки», «Про спеціальні розвідувальні засоби», «Про Державне агентство національної безпеки», «Про

Державне агентство розвідки», «Про захист секретної інформації», «Про протидію корупції та конфіскацію незаконно набутого майна».

З 1990 р. у Болгарії змінилося 13 керівників НСБ-ДАНБ і 6 керівників ДАР.

Німецька Демократична Республіка



У листопаді 1989 р. Міністерство державної безпеки НДР (відоме також як «Штазі», *Stasi*), яке поєднувало, зокрема, функції розвідки, контррозвідки, військової контррозвідки, забезпечення внутрішньої безпеки, охорони вищого керівництва Соціалістичної єдиної партії Німеччини і країни, охорони державного кордону, було реорганізоване у Відомство національної безпеки (*дали* – ВНБ). У грудні 1989 р. ВНБ розділили на Відомство захисту конституції (*дали* – ВЗК) та Службу розвідки, створену на базі Головного управління розвідки «Штазі». Ці органи проіснували недовго: у січні–лютому 1990 р. їх ліквідовано. До кінця березня 1990 р. усіх співробітників «Штазі», за винятком кількох сотень осіб, які за строковими трудовими контрактами працювали в Комісії з ліквідації ВЗК та Служби розвідки, звільнили зі служби.

У жовтні 1990 р. НДР припинила своє існування як суб'єкт міжнародного права і була приєднана до ФРН. Колишнім співробітникам «Штазі» заборонялося працювати у спецслужбах об'єднаної Німеччини.

Довідково. Після 1991 р. значна кількість співробітників «Штазі» виїхала до Південно-Африканської Республіки, де змогла працевлаштуватися у спецслужбах та охоронних агентствах.

Республіка Польща



До грудня 1989 р. Служба розвідки і контррозвідки (далі – СРК), Служба безпеки (далі – СБ), Бюро охорони уряду (далі – БОУ) та Війська охорони прикордоння (далі – ВОП) входили до складу МВС.

Довідково. Із серпня 1990 р. БОУ є структурним підрозділом МВС. У лютому 2018 р. його реорганізовано у Службу охорони держави МВС. У жовтні 1990 р. створено Прикордонну варту МВС, яка почала функціонувати в травні 1991 р. після повного розформування ВОП.

Із травня 1990 р. до жовтня 1996 р. у складі реформованого МВС РП існувало Відомство охорони держави (далі – ВОД), до повноважень якого було віднесено, зокрема, розвідувальну та контррозвідувальну діяльність, проведення досудового слідства.

Довідково. За оцінками деяких експертів, ВОД не стало новою спецслужбою, а з кадрового та організаційного погляду залишилося лише оновленою версією СБ часів соціалізму. Хоча на керівні посади у ВОД було призначено діячів антикомуністичної опозиції, але зміни не зачепили оперативний склад. Із 14 тисяч співробітників СБ МВС ПНР переатестацію пройшли понад 10 тисяч осіб, з яких 4,5 тисячі осіб продовжили працювати у ВОД. Станом на квітень 1991 р. у спецслужбі було тільки 6 % офіцерів, які не служили в СБ, а у 1996 р. їхня кількість становила менше ніж 35 %.

Із жовтня 1996 р. до червня 2002 р. ВОД підпорядковувалося безпосередньо Голові Ради міністрів. До повноважень ВОД додатково було віднесено забезпечення економічної безпеки та охорону державної таємниці.

У 1996 р. створено Колегію у справах спеціальних служб – консультативно-дорадчий орган Ради міністрів у сфері нагляду та координування діяльності ВОД і військових спецслужб.

У січні 1997 р. введено посаду міністра – члена Ради міністрів, який відповідає за координування діяльності спеціальних служб (неофіційна назва – міністр-координатор спеціальних служб).

Довідково. Із серпня 2019 р. міністр-координатор спеціальних служб Маріуш Каміньський (Mariusz Kamiński) є одночасно міністром внутрішніх справ та адміністрації (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji).

У червні 2002 р. у результаті реформи системи спеціальних служб на базі ВОД створено Агентство внутрішньої безпеки (далі – АВБ) та Агентство розвідки.

Довідково. У жовтні 2019 р., після проведення парламентських виборів у складі нового уряду планувалося створити Міністерство національної безпеки, що мало об'єднати всі спецслужби країни. Проте влада цього не зробила, оскільки у суспільстві такі наміри сприймалися різко негативно.

У вересні 2002 р. у складі Канцелярії Голови Ради міністрів на правах допоміжного органу створено Інформаційну спільноту уряду (далі – ІСУ). Її **основна мета – поліпшення системи обміну інформацією між органами, відповідальними за забезпечення безпеки держави.** Проте у квітні 2004 р. Конституційний суд призупинив діяльність ІСУ як структури, не передбаченої Основним законом країни.

У травні 2018 р. у Варшаві відбулася презентація Центру запобігання тероризму, створеного у взаємодії з країнами Ініціативи трьох морів. Центр функціонує як окремий підрозділ АВБ.

Довідково. До складу Ініціативи трьох морів, або Ініціатива Балтійського, Адріатичного, Чорного морів (БАЧМ), входять: Австрія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія та Чехія.

До повноважень АВБ віднесено контррозвідувальну діяльність, радіоконтррозвідку, захист конституційного ладу, боротьбу з тероризмом, забезпечення економічної безпеки, боротьбу з корупцією та організованою злочинністю, забезпечення інформаційної та кібербезпеки, забезпечення урядового зв'язку, шифрувальну та дешифрувальну діяльність, проведення досудового слідства, охорону державної таємниці.

Довідково. У 2006 р. створено нову спецслужбу – Центральне антикорупційне бюро, яке паралельно з АВБ займається боротьбою з корупцією в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в економічній сфері.

Керівники АВБ і Агентства розвідки призначаються на посаду прем'єр-міністром після консультацій з президентом, Колегією у справах спеціальних служб і профільною парламентською комісією.

Професійне свято АВБ відзначається 6 квітня (дата ухвалення у 1990 р. пакета профільних законів), а Агентства розвідки – 29 червня (дата створення цього органу в 2002 р.)

Підготовка кадрів для спецслужб РП здійснюється в Навчальному центрі АВБ імені генерала Стефана Ровецького, Навчальному центрі Агентства розвідки та Центрі підвищення кваліфікації (далі – ЦПК) Агентства розвідки.

Довідково. Навчальний центр Агентства розвідки розпочинає свою історію з Центру підготовки кадрів розвідки I Департаменту МВС ПНР, створеного у жовтні 1972 р. Це був єдиний навчальний центр розвідслужб країн-членів ОВД поза межами Радянського Союзу. ЦПК Агентства розвідки створено у 2019 р. через необхідність адаптації системи професійної підготовки співробітників до реалій сучасного світу, передусім нових загроз зовнішній безпеці держави.

Правовою основою діяльності спецслужб РП є закони «Про Агентство внутрішньої безпеки та Агентство розвідки», «Про антитерористичну

діяльність», «Про захист секретної інформації», «Про національну систему кібербезпеки», «Про обмін інформацією з правоохоронними органами держав-членів Європейського Союзу, третіми країнами, агентствами Європейського Союзу та міжнародними організаціями».

З 1990 р. у Польщі змінилося 14 керівників ВОД-АВБ і 6 керівників Агентства розвідки.

Румунія



У грудні 1989 р. Департамент державної безпеки (неофіційна назва – «Секурітате») у складі МВС було підпорядковано Міністерству національної оборони, а на початку 1990 р. – ліквідовано.

Довідково. У процесі реорганізації «Секурітате» з 15 312 співробітників до нової спецслужби прийнято лише 4 144 особи.

У 1990 р. на базі окремих підрозділів «Секурітате» створено 5 нових органів: Румунська служба розвідки (далі – РСР), Служба зовнішньої розвідки (далі – СЗР), Служба захисту та охорони, Служба спеціальних телекомунікацій, Румунська жандармерія (у складі МВС).

Довідково. У середині 1990-х років нова румунська влада ініціювала проведення люстрації щодо колишніх співробітників «Секурітате» (як штатних працівників, так і агентури). Після процесу їм було заборонено обіймати посади в органах державної влади. Частина колишніх співробітників «Секурітате» виїхала до Ізраїлю, де змогла продовжити службу за фахом у спецслужбах та охоронних агентствах.

У лютому 1992 р. ухвалено профільний закон, що визначив завдання й повноваження РСР, у січні 1998 р. – закон, що визначив завдання та повноваження СЗР.

У грудні 2010 р. затверджено нову організаційну структуру РСР, яка діє дотепер.

До повноважень РСР віднесено контррозвідувальну діяльність, захист конституційного ладу, боротьбу з тероризмом, забезпечення економічної безпеки, боротьбу з легалізацією (відмиванням) коштів, отриманих злочинним способом, забезпечення інформаційної та кібербезпеки, охорону державної таємниці.

У Румунії існує формалізоване розвідувальне товариство, координування діяльності якого здійснює Верховна рада національної оборони – автономний адміністративний орган, підконтрольний парламенту. Фактично цим займається Радник президента з оборони і національної безпеки через відповідний департамент Адміністрації президента.

Директор РСР призначається на 5 років Палатою депутатів і Сенатом за пропозицією президента Румунії на спільному засіданні після заслуховування на засіданні профільної парламентської комісії..

Професійне свято РСР відзначається 26 березня (дата створення цієї спецслужби в 1990 р.), а СЗР – 8 лютого (дата створення у 1990 р.).

Підготовка кадрів для спецслужб Румунії здійснюється в Національній академії розвідки РСР імені Міхая Хороброго.

Правовою основою діяльності спецслужб Румунії є закони «Про організацію та функціонування Румунської служби розвідки», «Про організацію, функціонування та діяльність Служби зовнішньої розвідки», «Про запобігання та боротьбу з тероризмом», «Про захист секретної інформації».

З 1990 р. у Румунії змінилося 5 керівників РСР і 8 керівників СЗР.

Словацька Республіка



До лютого 1990 р. Служба державної безпеки (*далі* – СДБ) входила до складу Корпусу національної безпеки Чехословацької Соціалістичної Республіки і мала подвійне підпорядкування: МВС Словаччини та союзному МВС. Вона, зокрема, поєднувала функції розвідки, контррозвідки (включно із військовою контррозвідкою), забезпечення внутрішньої безпеки, охорони вищого керівництва Комуністичної партії Чехословаччини і країни, забезпечення економічної безпеки, боротьби з організованою злочинністю.

Довідково. Після ліквідації СДБ і люстрації на підставі закону, ухваленого у 1991 р., її співробітникам було заборонено працювати в законодавчих органах та в поліції.

З лютого 1990 р. до червня 1991 р. існувало Управління захисту конституції та демократії (*далі* – УЗКД) МВС Чеської і Словацької Федеративної Республіки (*далі* – ЧСФР), яке виконувало функції контррозвідки та забезпечення внутрішньої безпеки.

З грудня 1990 р. до грудня 1992 р. на базі Головного управління розвідки СДБ діяло Відомство зовнішніх зв'язків та інформації (*далі* – ВЗЗІ) МВС ЧСФР.

З липня 1991 р. до грудня 1992 р. існувала Федеральна служба безпеки та інформації (*далі* – ФСБІ) ЧСФР з подібними до УЗКД функціями. Директор

ФСБІ призначався президентом за поданням уряду і був підконтрольний Федеральним зборам.

У січні 1993 р. у зв'язку із розділом ЧСФР на дві незалежні держави спецслужба припинила своє існування. У Словаччині її замінила Словацька інформаційна служба (*далі – СІС*).

Довідково. До складу СІС увійшла 36-та секція ВЗЗІ, яка діяла в Братиславі із серпня 1992 р.

Згідно з ухваленим профільним законом СІС поєднала функції розвідки та контррозвідки, а право призначати Генерального директора спецслужби було надано президентові країни.

У 1995 р. новий уряд Словаччини ініціював внесення змін до законодавства, відповідно до яких керівник СІС призначався прем'єр-міністром. На цю посаду перший глава уряду Владімір Мечіар (*Vladimír Mečiar*) призначив *свого найближчого соратника Івана Лексу (Ivan Lexa), що уможливило використання спецслужби правлячою партією у власних політичних інтересах.*

Довідково. У 1995–1998 рр., коли СІС очолював Лекса, вона неодноразово опинялася в центрі політичних скандалів. Так, наприклад, у серпні 1995 р. співробітники спецслужби викрали сина президента країни Міхала Ковача (*Michal Kováč*), а пізніше вбили поліцейського – свідка у цій справі. Такі події викликали негативну реакцію у Брюсселі та стали однією з причин, що поставили під сумнів готовність Словаччини до вступу до ЄС. СІС також виключено із членів організації *Middle European Conference* (консультативний орган спецслужб країн Центральної Європи та деяких західноєвропейських держав).

У 1998 р. авторитарний режим В. Мечіара замінено на прозахідно налаштований. Призначення Генерального директора СІС на посаду та звільнення з неї знову стало прерогативою президента, але за поданням уряду. Водночас пропозицію главі держави про звільнення очільника спецслужби може подати й Національна рада (парламент).

У березні 2021 р. Національне антикримінальне агентство затримало Генерального директора СІС Владіміра Пчолінського (*Vladimír Pčolinský*). Підставою для затримання стала підозра у вчиненні ним низки корупційних злочинів.

Довідково. За даними деяких словацьких експертів, арешт став причиною міжвідомчого протистояння спецслужби, очолюваної політичним призначенцем, з МВС, яке очолює кадровий військовий розвідник Роман Мікулець (*Roman Mikulec*).

До повноважень СІС віднесено розвідувальну діяльність, контррозвідувальну діяльність, захист конституційного ладу, боротьбу з тероризмом, забезпечення економічної безпеки, боротьбу з корупцією та організованою злочинністю, забезпечення інформаційної безпеки, охорону державної таємниці.

У складі Ради безпеки Словаччини, створеної у 1998 р., діє Комітет з питань координування діяльності розвідувальних служб, очолюваний Головою Ради (прем'єр-міністром країни). Членами цього органу є: міністр закордонних та європейських справ; міністр оборони; міністр внутрішніх справ; Генеральний директор СІС; Директор військової розвідки; керівник поліції; Директор Управління національної безпеки (*далі – УНБ*).

Довідково. УНБ відповідає за захист секретної інформації, криптографічний захист інформації та із січня 2016 р. – за забезпечення кібербезпеки (до 2016 р. цим займалася СІС).

Професійне свято СІС відзначається 21 січня (дата створення спецслужби у 1993 р.)

Підготовка кадрів для СІС здійснюється у відомчому Навчальному центрі.

Правовою основою діяльності спецслужб Словаччини є закони «Про Словацьку інформаційну службу», «Про державну службу співробітників поліції, Словацької інформаційної служби, Пенітенціарної служби, судової

охорони Словацької Республіки та залізничної поліції», «Про захист секретної інформації».

З 1993 р. у Словаччині змінилося 10 керівників СІС.

Угорська Республіка



До 1989 р. органи державної безпеки (зокрема, розвідка та контррозвідка) входили до складу III Головного управління МВС Угорської Народної Республіки.

У січні 1990 р. ухвалено Закон «Про перехідні заходи щодо регулювання спеціальних розвідувальних засобів і методів», який передбачав створення нових спеціальних служб Угорської Республіки. Відповідно до положень закону створено:

Відомство національної безпеки (*далі* – ВНБ), підпорядковане МВС;

Інформаційне відомство («цивільна» розвідка);

Управління військової розвідки, підпорядковане МО;

Управління військової безпеки, підпорядковане МО.

Довідково. У січні 2012 р. дві останні спецслужби об'єднано у Військову службу національної безпеки.

У липні 1990 р. введено окрему посаду міністра Кабінету Міністрів, який мав контролювати та координувати діяльність «цивільних» спецслужб.

Довідково. Ця посада існувала у 1990–2002 рр. та у 2006–2010 рр. У 2002–2006 рр. контрольні-координаційні функції здійснював Державний секретар (у ранзі міністра) Канцелярії прем'єр-міністра.

У березні 1996 р. набрав чинності Закон «Про служби національної безпеки», який законодавчо врегулював створення сучасної системи спеціальних служб Угорщини, визначив їхні повноваження, порядок нагляду та контролю за ними. Крім згаданих вище спецслужб, на базі одного із підрозділів ВНБ створено Спеціальну службу національної безпеки (технічна розвідка, оперативно-технічне забезпечення діяльності інших спеціальних служб), підпорядковану МВС.

У 2010 р. після приходу до влади коаліційного уряду під керівництвом Віктора Орбана (*Viktor Orbán*) здійснено реформу системи спеціальних служб, у процесі якої ліквідовано згадану вище посаду міністра Кабінету Міністрів, а ВНБ перейменовано на Відомство захисту Конституції (*дали* – ВЗК). Спеціальна служба національної безпеки і ВЗК безпосередньо підпорядковувалися МВС, до складу якого раніше як управління увійшла Прикордонна служба. Інформаційне відомство було підпорядковане Міністерству закордонних справ.

У 2012–2018 рр. Інформаційне відомство підпорядковувалося Державному секретареві (у ранзі міністра) Канцелярії прем'єр-міністра, а з 2018 р. – міністру закордонних справ і зовнішньої торгівлі.

Довідково. На думку експертів, таке підпорядкування (на кшталт підпорядкування у британській «MI-6») полегшує процес міжвідомчої взаємодії, вирішує проблему виведення розвідників під дипломатичне прикриття, а також сприяє їх зашифровці перед оточенням.

До повноважень ВЗК віднесено контррозвідувальну діяльність, захист конституційного ладу, боротьбу з тероризмом, забезпечення економічної та фінансової безпеки, боротьбу з організованою злочинністю, боротьбу з легалізацією (відмиванням) коштів, отриманих злочинним способом, охорону вищих посадових осіб та особливо важливих об'єктів.

Професійне свято ВЗК та Інформаційне відомство відзначається 1 березня (дата створення цих спецслужб у 1990 р.).

Підготовка кадрів для ВЗК та Інформаційного відомства здійснюється на відомчих курсах.

Довідково. У 1995 р. у Будапешті створено Міжнародну правоохоронну академію (фактично філіал Академії ФБР), у якій проходили підготовку співробітники ВНБ-ВЗК щодо боротьби з організованою злочинністю.

Правовою основою діяльності спецслужб Угорщини є закони «Про служби національної безпеки», «Про захист класифікованої інформації», «Про запобігання та протидію відмиванню грошей і фінансуванню тероризму».

З 1990 р. в Угорщині змінилося 11 керівників Інформаційного відомства і з 2004 р. – 6 керівників ВНБ-ВЗК⁴.

Чеська Республіка



У незалежній Чеській Республіці ФСБІ замінила Служба безпеки та інформації (далі – СБІ), а також окремий розвідувальний орган – Відомство зовнішніх зв'язків та інформації (далі – ВЗЗІ) у складі МВС, створені 1 січня 1993 р. на підставі тимчасового законодавства.

Довідково. США і Велика Британія, які надавали Чехії допомогу у створенні нових спецслужб, звернулися до президента Вацлава Гавела (Václav Havel) із проханням відкликати з цих країн співробітників нелегальної розвідки, виведених ще за часів соціалістичної Чехословаччини. Проте чеська влада відмовилася це робити, пояснивши, що нелегали не завдали жодної шкоди національній безпеці партнерів.

У липні 1994 р. ухвалено профільний закон, який закріпив статус СБІ як нової спецслужби і правонаступниці чеської частини ФСБІ. У липні 1994 р.

⁴Дані щодо керівників ВНБ за 1990–2004 рр. у відкритому доступі відсутні.

ВЗЗІ виведено зі складу МВС і підпорядковано прем'єр-міністрові, який здійснює керівництво ним через міністра внутрішніх справ.

Довідково. Діяльність ВЗЗІ фінансується з бюджету МВС за окремою статтею.

До повноважень СБІ віднесено контррозвідувальну діяльність, захист конституційного ладу, боротьбу з тероризмом, забезпечення економічної, фінансової та інформаційної безпеки⁵, боротьбу з організованою злочинністю, охорону державної таємниці.

Довідково. СБІ не виконує функцію антикорупційної боротьби, проте її співробітники відслідковують використання корупції як елемента впливу на державних діячів та публічну позицію некомерційних і урядових структур, здійснення економічного тиску, маніпулювань із медіасередовищем.

У складі Державної ради безпеки Чехії, яку очолює прем'єр-міністр, існує Комітет з питань розвідувальної діяльності, який координує співпрацю між СБІ, ВЗЗІ та військовою розвідкою.

Директор СБІ призначається урядом за згодою профільної комісії Палати депутатів парламенту на термін 5 років.

Професійне свято СБІ відзначається 30 липня (дата ухвалення закону про цю спецслужбу у 1994 р.), а ВЗЗІ – 1 січня (дата створення спецслужби у 1993 р.).

Підготовка кадрів для СБІ здійснюється у відомчому Навчальному центрі.

Правовою основою діяльності спецслужб Чехії є закони «Про розвідувальні служби Чеської Республіки», «Про Службу безпеки та інформації», «Про захист секретної інформації та перевірку безпеки», «Про трудові відносини співробітників сил безпеки».

З 1993 р. у Чехії змінилося 5 керівників СБІ і 8 керівників ВЗЗІ.

⁵Повноваження щодо забезпечення кібербезпеки покладено на Управління національної безпеки, створене у 1998 р.

ВИСНОВКИ

Після падіння прорадянських режимів у постсоціалістичних країнах Європи процес трансформування їхніх спецслужб здійснювався частково із використанням досвіду західних держав (включно із залученням іноземних радників) або із урахуванням власного історичного досвіду періоду між двома світовими війнами.

Процес трансформування спецслужб у постсоціалістичних країнах Європи відрізнявся від подібних процесів, які свого часу відбувалися у розвідувальних та контррозвідувальних органах західноєвропейських держав. Головними причинами цього, зокрема, були слабкість нових політичних режимів та їхніх інститутів, недостатній рівень забезпечення державної безпеки, відсутність постійної та системної зовнішньої підтримки, поширене сприйняття спецслужб як інструментів придушення політичних противників, «атавістичні» контакти з Москвою. Так, наприклад, Словаччина до липня 1996 р. продовжувала посилати співробітників СІС на курси до РФ і приймала у себе російських інструкторів.

Протягом деякого часу після падіння прорадянських режимів представники колишніх спецслужб зберігали вплив на нове демократичне керівництво своїх країн. Наприклад, у силових структурах Албанії існувало впливове лобі, помітну роль у якому відігравали співробітники «Сігурімі» у відставці та члени їхніх сімей.

У «незрілих» демократіях існує загроза використання спецслужб як політичного інструменту для досягнення керівництвом держави персональних цілей, як, наприклад, у Албанії та Словаччині в 1990-ті роки, у Польщі та Болгарії. Водночас «надмір демократії» у діяльності спеціальних служб може зашкодити інтересам держави у сфері національної безпеки. Так, у 1999 р. таємний звіт АБВ Польщі потрапив до Інтернету. Подібна ситуація з витоком оперативних даних ДРС мала місце й у Албанії у 2018 р.

У перші роки існування нових демократичних держав колишні соціалістичні еліти, сподіваючись зберегти владу, здійснювали «косметичні» реформи. Щоб зняти із себе тягар відповідальності за минуле, вони, зокрема, «жертвували» спеціальними службами, організовуючи судові процеси над їхніми керівниками або люстрацію особового складу. Щоправда, інколи нова влада намагалася зберегти досвідчені професійні кадри, внутрішню агентурну мережу спецслужб (Албанія), а також розвідувальні позиції за кордоном (Чехія).

Зі зміною влади відбувалися процеси, пов'язані з розширенням чи звуженням повноважень спецслужб.

Вступ країн Центральної та Східної Європи до НАТО і ЄС не супроводжувався жодними вимогами щодо «уніфікації» їхніх спеціальних служб. У країнах євроатлантичної спільноти не існує єдиного узгодженого підходу до принципів і механізмів діяльності спеціальних служб.

Згідно з п. 2 ст. 4 Договору про Європейський Союз (Маастрихтського договору) «Союз дотримується рівності держав-членів перед Договорами, поважає національну індивідуальність держав-членів, притаманну їхнім основоположним політичним і конституційним структурам <...>. Союз поважає основні функції держави, особливо ті, що спрямовані на забезпечення її територіальної цілісності, на підтримку громадського порядку і на охорону національної безпеки. Зокрема, **національна безпека залишається в одноосібній відповідальності кожної держави-члена**».

Питаннями захисту секретної інформації (передусім тієї, що надходить від НАТО і ЄС) у постсоціалістичних країнах займаються спеціально уповноважені органи, які можуть бути окремою структурою, підпорядкованою уряду (Албанія, Румунія, Словаччина, Чехія), або такі повноваження делегуються одній зі спецслужб.

Втручання спеціальних служб у міжпартійну політичну боротьбу призводить до негативних наслідків не лише всередині країни, а й впливає на її міжнародний імідж.

Використана література

Албания: экс-сотрудникам спецслужб разрешили работать в госучреждениях. URL: <https://pravo.ru/interpravo/news/view/7989/>

Генерал Чобанов: Винаги съм бил категорично против създаването на ДАНС. URL: https://www.actualno.com/society/general-chobanov-vinagi-sym-bil-kategorichno-protiv-syzdavaneto-na-dans-news_1603278.html

Годишен доклад за дейността на Държавна агенция «Национална сигурност». URL: https://www.gov.bg/files/common/_ДАНС за 2019.pdf

Дегтярёв К. Энциклопедия спецслужб. М.: Яуза, Эксмо, 2008.

Договор о Европейском Союзе (неофициальный перевод). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text

Държавна агенция «Национална сигурност» : Закон. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135574489>

Закон за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност. URL: <https://parliament.bg/bg/laws/ID/15270>

За малка България е достатъчна една-единствена Държавна агенция за национална сигурност. URL: https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika-/bulgaria/2015/12/09/2665980_za_malka_bulgariia_e_dostatuchna_edna-edinstvena/

Новата Държавна агенция «Национална сигурност» добива образ. URL: <https://www.dw.com/bg/новата-държавна-агенция-национална-сигурност-добива-образ/a-2983801>

Паливода В. А. Секретная история «Страны орлов». *В мире спецслужб*. 2010. № 9.

Паливода В. О. Зарубіжний досвід кадрового забезпечення спеціальних служб у контексті реформування сектору безпеки і оборони України : інформаційно-аналітична довідка. № 293/833 від 07.09.2016 р.

Паливода В. О. Ініціатива трьох морів: разом проти тероризму. *Виклики і ризики*. 2018. № 14 (101). URL: <https://-cacds.org.ua/?p=3779>

Паливода В. О. Організація діяльності спеціальних служб країн-членів НАТО: досвід для України : інформаційно-аналітична довідка. № 293/332 від 31.03.2016 р.

Паливода В. О. Ситуація навколо Словацької інформаційної служби : інформаційно-аналітична довідка. № 293/311 від 24.03.2021 р.

Паливода В. О. Ситуація навколо спеціальних служб Республіки Болгарія : інформаційно-аналітична довідка. № 293/554 від 01.06.2021 р.

Паливода В. О. Спеціальні служби Румунії: від «Сігуранци» до розвідувального співтовариства. *Виклики і ризики*. 2017. № 18 (81). URL: <https://cacds.org.ua/?p=3456>

Паливода В. О. Щодо ситуації навколо спеціальних служб Республіки Польща : інформаційно-аналітична довідка. № 293/18 від 06.01.2016 р.

Паливода В. О. Що криється за лаштунками реформи спеціальних служб Республіки Польща. *Виклики і ризики*. 2017. № 5 (68). URL: <https://cacds.org.ua/?p=3131>

Преди 105 години е създаден първообразът на днешната ДАНС. URL: http://www.otbrana.com/новини_1945

Савич И. На острие тайной войны. Страницы истории зарубежных спецслужб. М., 2002. Коллекция «Совершенно секретно».

С какво се занимава Държавната агенция «Национална сигурност» (ДАНС). URL: <https://pravatami.bg/11614>

Спецслужбы мира. URL: <https://specsluzhby-all.ru/>

Юрьев Ю. В. Холодная война и противостояние разведок. Спецслужбы стран социализма в переломный период. URL: http://nvo.ng.ru/spforces/2020-04-17/14_1090_coldwar.html

Act CXXV of 1995 on the National Security Services. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4443/file/Act_National_Security_Service_1995_en.pdf

Adams J. Strategic Intelligence in the Cold War and Beyond. London: Routledge, 2015.

Babos T. Regulating the intelligence system and oversight in the Hungarian constitutional democracy. URL: https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/1036/03Jun_Babos.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Baleanu V. The Enemy Within: The Romanian Intelligence Service in Transition / Royal Military College Sandhurst, Conflict Studies Research Centre, January 1995. URL: <https://fas.org/irp/world/romania/g43.html>

Był kontynuacją SB. Historyk o Urzędzie Ochrony Państwa. URL : <https://www.polskieradio24.pl/130/8358/Artykul/%202777761,%20Byl-kontynuacja-SB-Historyk-o-Urzedzie-Ochrony-Panstwa>

Cibula, Igor. História tajných služieb v ČSR. URL: http://www.absd.sk/historia_tajnych_sluzieb_v_csr

Das MfS-Lexikon. Amt für Nationale Sicherheit (AfNS). URL: <https://www.bstu.de/mfs-lexikon/detail/amt-fuer-nationale-sicherheit-afns/>

How Albania Accidentally Exposed Its Own Intelligence Operatives. URL: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2018/12/18/how-albania-accidentally-exposed-its-own-intelligence-operatives/>

Náčrt reformy Slovenskej informačnej služby. URL: <https://www.datel.sk/clanok/nacrt-reformy-slovenskej-informacnej-sluzby-1cast>

Nato nation Albania publicly posting sensitive intelligence data online. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/albania-intelligence-data-posted-online-nato-defence-military-finance-security-a8672446.html>

Naegele, Jolyon. Slovakia: Intelligence Service Reverts To Communist-Era Practices. URL: <https://www.rferl.org/a/1084861.html>

Pokorný L. Transformace československých (a českých) zpravodajských služeb // Bezpečnostní teorie a praxe. – 2018. – Č. 2. – S. 57-76.

Riaditeľ SIS: Tajná služba sledovala Kočnera do roku 2012 a zrazu prestala. URL: <https://dennikn.sk/2157968/riaditel-sis-tajna-sluzba-sledovala-kocnera-do-roku-2012-a-zrazu-prestala/>

Správa V. Mitra o plnení úloh Slovenskej informačnej služby. URL: <https://www.sme.sk/c/2180631/sprava-v-mitra-o-plneni-uloh-slovenskej-informacnej-sluzby.html>

Tokarz G. Ewolucja polskich służb specjalnych po 1989 r. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*. 2007. № 2. S. 211–218.

US-Geheimdienst CIA stützt die UCK-Separatisten. URL: <https://www.spiegel.de/politik/ausland/mazedonien-us-geheimdienst-cia-stuetzt-die-uck-separatisten-a-147936.html>

Watts Larry L. Intelligence Reform in Europe's Emerging Democracies. *Studies in Intelligence*. Vol. 48. № 1. URL: <https://www.hsdl.org/?view&did=446058>

Williams K., Deletant D. Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia, and Romania. New York: Palgrave, 2001.

O Slovenskej informačnej službe : Zákon Národnej Rady Slovenskej Republiky z 21 januára 1993. URL: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1993/-46/vyhlasene_znenie.html

O bezpečnostní informační službě Zákon : URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-154>

O ochraně utajovaných informací a o bezpečnostní způsobilosti : Zákon. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-412>

O služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů : Zákon. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2003-361>

O zpravodajských službách České republiky : Zákon. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-153>

Zetocha K. Změna politického režimu a reforma civilní bezpečnostní zpravodajské služby: Česká republika : Disertační práce / Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra politologie. Brno, 2009. URL: https://is.muni.cz/th/kd0hf/Zetocha_Disertace_2009.pdf

Żebrowski A. Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej: wywiad i kontrwywiad w latach 1989-2003. Kraków: Abrys, 2005.

Żebrowski A. Kontrola cywilna nad służbami specjalnymi III Rzeczypospolitej (1989-1999): zagadnienia politologiczno-prawne. Kraków: Abrys, 2001.